

**PRIMAS „НА СЛОВЕНСКИ ИЛИ БЪЛГАРСКИ
ИЛИ СЛАВЯНСКИ“ Е ПРЪБОЛИИ – „НАЙ-ПРЪВ“
СПОРЕД ИСПАНСКА КАНОНИЧЕСКА БЕЛЕЖКА
ОТ XII ВЕК ЗА АРХИЕПИСКОПИЯТА НА
БЪЛГАРИЯ**

ТРЕНДАФИЛ КРЪСТАНОВ

Trendafil Krastanov

PRIMAS „ON SLOVANIAN OR BULGARIAN OR SLAVONIAN“ IS ПРЪБОЛИИ IN A SPANISH CANONICAL NOTE FROM THE 12TH C. ABOUT ARCHBISHOPRIC OF BULGARIA

The Title primas in Nota sobre arcibistopado de Bolgaria from 12th century is defined as protos or „prebol“ ПРЪБОЛИИ in Slavonian or Bulgarian or Slavic Language. This Word is hapax in the Oldbulgarian Language in the Translations of the great Bulgarian man of letter and Christian clergyman John Exarch – archbishop and patriarch of the Bulgarian Lands (mid 9th c. – beg. 10th c.), not only in his Sestodnev, but also in the 40 Homilies to pope Gregorios the Great. This Fact is a new Argument to the Authorship of the Translation from Latin to the 40 Homilies in to native Vernicular to John Exarch of Bulgaria – Slavonian or Bulgarian or Slavic Language, the same Language to the Translations of the slavonian Teachers Cyril and Methodius (Vondrac 1896, p.19).

Nota sobre arcibistopado de Bolgaria или каноническа бележка за архиепископията на България е публикувана от испанския славист Антонио Товар (Tovar 1963), по-късно тя е допълнена от още една подобна (Prinzing 1978), преведена от Васил Гюзелев (Петров, Гюзелев 1978: 366–367).

Според тази бележка архиепископията Юстиниана Първа е Българската църква; архиепископът на Юстиниана Първа управлява в подчинените му епархии, които са на апостолическия римски престол, и притежава същия свещенослужителски ранг, както на архиепископа на Картаген в Африка; Юстиниана Първа се нарича архиепископията на България; нейното седалище първоначално е бил Велбъжд (дн. Кюстендил); смята се, че тя е имала свещеническото право на Картагенската епископия, онази обаче има юрисдикцията на римския епископ; поради това с право епископът на Картаген и този на Първа Юстиниана, която, както казахме, е България, би могъл да се нарича и папа; по-напред епископът на България се титулувал примас, което на елин-

ски език означава „първи“, на словенски или български, или славянски „превол“, което също значи „първи“, тъй като у българите „превол“ е „първият“; свети Василий нарече епископа на тази църква епископ на илирийците; Латинците го наричат „примас“.

Преди акта на узаконяването на прочутия император Юстиниан тази Църква е автокефална и има собствено ръкоположение и привилегията на свещенослужението не само от император Василий и стареца Роман Лакапин, когато е сключен договорът с царя на българите Петър, ала и от старите привилегии. (Prinzing 1978: 277, Петров, Гюзелев 1978: 366).

Този текст е важен за българските историци, филолози и философи по редица причини: знаменитата архиепископия Юстиниана Първа се отъждествява непосредствено с Българската църква, която има патриаршиско достойнство по старите привилегии още преди 927 г., а не с по-късната и продължителка Охридската архиепископия, титулована също „Юстиниана Първа и на цяла България“ след XI век като наследница и продължителка на самостоятелната народностна църква в Първата българска държава (Събев 1987: 264 и сл.).

Новото в този документ е отъждествяването на Българската църква с Картагенската в Африка и че епископът на България би могъл да се нарича „папа“.

Особен интерес предизвиква титлата примас, идентична с гръцката протос и българската преболий. Ето текста в оригинал:

Εκαλειτο δε прοτερον ο της Βουλγαριας επισκοπος πριμας.

Ο διλοι τη Ελλαδι γλωσση πρωτος, τη δε σθλοβενικη ητοι βουλγαρικη η σθλαβικη πρεβολεος, ο και αυτο συμαινει το πρωτον, πρεβολ γαρ παρα Βο υλγαροις ο πρωτος (Prinzing 1978: 279, Кръстанов 2006: 79–80, 2007: 438).

„По-напред епископът на България се титулувал примас, което на елински език значи „първи“, на словенски или български, или славянски „превол“, което също значи „първи“, тъй като у българите „превол“ е „първият“ (превод на Васил Гюзелев у Петров, Гюзелев 1978: 366).

Васил Гюзелев предава думата с късно византийско произношение „превол“ и твърди, че вероятно на български е била „първул“. По-вероятно обаче е предположението, че първоначално произношението е било „пребол“ от превъзходната степен на пръвъ, болии, пръвболии.

Думата пръвболии не се среща в класическите старобългарски паметници, а като хапакс в Шестоднева на Йоан Екзарх (Aitzetmueller 1975) и в превода от латински език на 40 Беседи за евангелието от папа Григорий Велики или Двоеслов. Този факт е още един аргумент в подкрепа на твърдението, че Беседите на папа Григорий Велики са преведени от латински на говоримия език на Йоан Екзарх, който е наречен в нашия паметник „словенски или български или славянски“ (Кръстанов 2010: 273–281).

Йоан Екзарх се проучва предимно като велик български книжовник и философ (извори и предишни изследвания са посочени у Икономова 1995, Трен-

дафилов 2001, Славова 2008). Според едни той бил предимно философ, не го споменават между българските поети (Станчев 1976, Славова 2008), други го определят само като „презвитер“ или поп, който не бил архиепископ, нито патриарх (Добрев 2008: 364–366). Нови данни и мнения за него в сравнение с Климент, епископ Тивериуполски и Велички Охридски чудотворец (Кръстанов 2010).

Безспорно в живота и творчеството на Йоан Екзарх Български: среща с черноризец Докс, брат на българския владетел княз Борис I според Пролога към *Богословието* (Sadnik 1967: 6), който му възлага да превежда тълкувания на великите църковни учители, като превод на Тълковно евангелие или 40 Беседи за евангелието от папа Григорий Велики на родния си език *вела ми и мола прѣложити оучительската съказаниа*; той прави преводи-компиляции на основни трудове за християнството: *Богословие* или *Небеса* от сирийския св. Йоан Дамаскин (Sadnik 1967); *Шестоднев*, посветен на българския княз Симеон (Aitzetmueller 1958–1975, Хауптова 1981); Редица слова (Иванова-Мирчева 1971, Станчев 1990, Иванова-Мирчева 1993); *Похвала* към Изборник в препис от 1073 г., посветена на цар Симеон (Хауптова 1981). От друга страна сам той, вече като архиепископ Йоан, възлага на друг български книжовник презвитер Йоан от IX–X в. да превежда две жития, който го нарича „*архиепископ Йоан, църковен строител на българската земя*“ (Ангелов 1967, Икономова 1995);

Какъв е езикът на св. Йоан Екзарх Български и на св. Кирил и Методий? Още през 1896 г. този въпрос е разрешен недвусмислено: това е един и същ език (Vondrak 1896: 19), но в стила на Йоан Екзарх има от една страна връзка с езика на най-старите глаголически паметници (Зографско и Мариинско четириевангелия и Клоцовия сборник), а от друга страна – особености от източнобългарски диалекти с определителен член и редица синонимни дублети, присъщи на преводача Йоан Екзарх, който превежда не буквално, а по смисъл и пояснява една гръцка или латинска дума с две български (хедниадион Hansack 1980: 24), като пояснява с рекше или сиречь (Дограмаджиева 1980), ползва думи и изрази, присъщи на неговия ораторски или поетичен израз, като *алчъба, бални, врачъба, великота, вельми, дѣльма, женитва, зать за жених, имъже, лѣпота, невонъ, онъсица, реснота, строителство, тварь, творитва, чистител за свещеник от лат. purgator, чистителство и др.* (Vondrak 1896, Иванова-Мирчева 1971, Ковачева 1995, Илиева 2005, Тотоманова 2008).

Съкращения и литература

Ангелов 1984: Ангелов, Б. Ст. Йоан Екзарх – преводач на тълковно евангелие. – Език и литература, XXXIX, № 1, с. 64–67.

Димитров 1980: Димитров, П. За титлата на Йоан Екзарх – „Екзарх Български“. – РВ / Старобългаристика, № 1, с. 82–89.

- Гюзелев 2006: Гюзелев, В. Покръстване и християнизация на българите. Извороведческо изследване с приложение. София.
- Добрев 1983: Добрев, И. Бил ли е Климент Охридски епископ на Драговища. – Старобългарска литература, кн. 13, 1983, с. 29–41.
- Добрев 2008: Добрев, И. Йоан презвитер екзарх български и устройството на Българската църква през първото ни царство. – В: Християнска агиология и народни вярвания. Сборник в чест на ст.н.с. Елена Коцева. С., с. 356–369.
- Иванова-Мирчева 1971: Иванова-Мирчева, Д. Йоан Екзарх Български. Слова. Т. I. София.
- Икономова 1995: Икономова, Ж. Йоан Екзарх. – В: Кирило-Методиевска енциклопедия, Т. 2. С., с. 169–194.
- Илиева 2005: Илиева, Т. Наблюдения върху лексиката на Богословието в превод на Йоан Екзарх. – *Palaeobulgaria* / Старобългаристика, № 3, с. 36–60.
- Кръстанов 1983: Кръстанов, Тр. Византийски грамоти за Охридската архиепископия. – Известия на ЦИАИ и ЦИАМ, т. II.
- Кръстанов 2004: Кръстанов, Тр. Испански бележки за translation на Justiniana Prima с българската църква преди 1018 г. – В: Трудове на катедрите по история и богословие на Шуменския университет „Епископ Константин Преславски“, т. 6, с. 80–84.
- Кръстанов 2006: Кръстанов, Тр. Титлите *екзарх* и *патриарх* в българската традиция от IX до XIX в. Св. Йоан Екзарх от Рим и патриарх на българските земи. – В: Държава и Църква – Църква и държава в българската история. С., Университетско издателство „Проф. Марин Дринов“, 2006, с. 73–86.
- Кръстанов 2007: Кръстанов, Тр. Св. Седмочисленици и св. Йоан Екзарх от Рим за България и Далмация (866–917). – В: Кирило-Методиевски студии, кн. 17, с. 440–452.
- Кръстанов 2008: Кръстанов, Тр. Българските пратеници в Рим (866–870) и славянската литургия за българите. – В: Християнската култура в средновековна България. 1100 години от смъртта на св. Княз Борис-Михаил (ок. 835–907 г.). Велико Търново, с. 83–92.
- Кръстанов 2010: Кръстанов, Тр. Кариера на св. Йоан Екзарх, архиепископ и патриарх на българската земя, и на св. Климент, епископ Велички и Охридски чудотворец в провинция Западна България. – Многообразие в единството, с. 76–88.
- ЛИБИ 2 1960: Латински извори за българската история. Т. 2. С., 1960.
- Петров, Гюзелев 1978: Петров, П., В. Гюзелев. Христоматия по история на България, т. 1. С., 1978.
- Събев 1987: Събев, Тодор. Самостояна народностна църква в средновековна България. София.
- Стсл 1994: Старославянский словарь (по рукописям X–XI веков). Под редакцией Р. М. Цейтлин, Р. Вечерки и Э. Благовой. 2-ое изд., стереотипное. Москва.
- Тотоманова 2008: Тотоманова, А.-М. Славянската версия на хрониката на Георги Синкел. София.
- Трендафилов 2001: Трендафилов, Хр. Йоан Екзарх Български (Старобългарски книжовници, 6). София.
- Турилов 1999: Турилов, Ан. Две забвение дати в болгарской церковно-политической истории IX в. (К вопросу формирования болгарского варианта церковного

- месѣцеслова в эпоху Перваго царства). – *Palaeobulgarica* / Старобългаристика, № 1, с. 14–34.
- Федер 2008: Федер, У. *Кънажни изворьникъ за възпитанието на канартикина издаден от Уйлям Р. Федер. Велико Търново.*
- Хауптова 1981: Хауптова, З. Похвала царю Симеону, ее автор и византийские образцы. – *Старобългарска литература*, 10, 88–94.
- Шафарик 1848: Шафарик, П. Й. Расцвет славянской письменности в Бугарии. Перевод О. Бодяньского. – *ЧОИДР*, 3, № 7, с. 37–59.
- Aitzetmueller 1958–1975: Aitzetmueller, R. *Das Hexaameron des Exarchen Johannes*. 1–7. Graz.
- Hansack 1980: Hansack, E. *Die Vita des Johannes Chrysostomos des Georgios von Alexandrien in kirchenslavischer Uebersetzung*. 2. Band. Freiburg i. Br., U. W. Weier.
- Krastanov 1999: Krastanov, Tr. Ioan Exarch as an Archbishop of Bulgarian Lands and Saint. – *Etudes balkaniques*, Sofia, № 1–2, p. 44–48.
- Sadnik 1967: Sadnik, L. *Des Hl. Johannes von Damaskus Εκθεις ακριβης της ορθοδοξου πιστεως in der Uebersetzung des Exarchen Johannes*. Wiesbaden, Otto Harrassowitz (Monumenta lingae slavicae dialecti veteris. Fontes et dissertations, T.V).
- SJS 1958–1997: *Slovník jazyka staroslovenskeho – Lexicon linguae palaeoslovenicae*. Hlav. red. J. Kurz: 1983 - : Z. Hauptova. 1-52. Praha.
- Tarnanidis 1988: Tarnanidis, I. C. *The Slavonic Manuscripts Discovered in 1975 at St Catherine's Monastery on Mount Sinai*. Thessaloniki.
- Varnalidis 1968: Varnalidis, S. L. *Αρχιεπισκοπη Αχριδος κατα τον ΙΗ εονα και η καταργησις αυτης*. *Dissertatio ad Lauream optinendam in scientiis ecclesiasticis orientalibus*. Moderator R. P. Michael Lacko. Roma, P.I.O.S.
- Vondrak 1896: Vondrak, V. *O mluve Jana exarcha bulharskeho*. *Prispevek k dejnam cirkevni slovanstiny*. Praha.